

BEHRUZ ELMAMUZ IMAMVERDI OĞLU

(Department of consultation, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan, Iran)

MƏRYƏM ELMAMUZ IMAMVERDI QIZI

(Department of consultation, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan, Iran)

FƏHİMƏ QURBANƏLİZADƏ QURBAN QIZI

(Department of teacher the consultation, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University, Parsabad Moghan, Iran)

ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAFININ İLKİN TƏBİİ ŞƏRTLƏRİ VƏ SOSIAL ŞƏRAITI

Açarsözlər: şəxsiyyət, elmi-nəzəri, inkişaf, təbii, şərtlər, sosial-psixoloji, nəzəriyyə

Key words: personality, theories, social, psycholog, growth, natural, qualification

Ключевые слова: личность, теория, социальное, психология, сила, природа, квалификация.

Şəxsiyyətin inkişafının ilkin təbii şərtləri dedikdə, hər şeydən əvvəl, ətraf mühitin ümumi amillərini nəzərə almaq lazımdır. İnsanın hansı iqlim şəraitində, harada dağlıq yerdə və ya dəniz sahilində və s.də yaşamasından asılı olaraq onun həyat terzində, mənzil şəraitində özünəməxsus cəhətlər əmələ gəlir. Bu amillər şəxsiyyətin formalaşması üçün müəyyən edici əhəmiyyətə malik deyildir, lakin onları nəzərə alınması şəxsiyyətin formalaşması prosesinin daha ətraflı nəzərə alınmasına kömək göstərir.

Şəxsiyyətin inkişafının ilkin təbii şərtləri kimi onun orqanizminin xüsusiyyətləri, əsasən mərkəzi sinir sisteminin xüsusiyyətləri daha mühüm əhəmiyyətə malikdir. (1, s16)

Diqqət edin: burada söhbət təkcə mərkəzi sinir sisteminin xüsusiyyətlərindən deyil, bütövlükdə orqanizmin xüsusiyyətlərindən, onun strukturundan və fəaliyyət üsullarından gedir. Bəzən, tutaq ki, qıçın, qolun və ya əllərin şikəst olması insanda özü haqqında təsəvvürün formalaşmasına başqa bioloji amillərdən daha çox təsir göstərir.

Şəxsiyyətin inkişafında sosial amillər isə müəyyən edici rol oynayır. Sosial amillər müxtəlifdir və onlar qarşılıqlı əlaqədə şəxsiyyətin inkişafını şərtləndirirlər. Sosial amillər içərisində insanın yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi konkret tarixi şərait, yəni məhsuldar qüvvələrin və müvafiq istehsal münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi birinci yerdə dayanır. Konkret tarixi şərait öz əksini şəxsiyyətin maddi, siyasi və sosial həyat şəraitində, o cümlədən emək şəraitində tapır.

Uşaq doğulduğu gündən valideynlərin statusu və ya vəziyyətindən, iqtisadi, siyasi və hüquqi mövqeyindən, peşəsindən, təhsilindən və s. dən asılı olaraq müəyyən ictimai mühitdə formalaşır. Ailənin maddi və mədəni həyat səviyyəsində əmələ gələn kəskin dəyişikliklər şəxsiyyətin formalaşması şəraitinə bilavasitə təsir göstərir. Ailənin statusu bu və ya digər dərəcədə davamlı olduqda isə şəxsiyyətin ayrı-ayrı keyfiyyətlərinin möhkəmlənməsi üçün əlverişli şərait yaranır. (2, s41)

Şəxsiyyətin inkişafında ilkin təbii şərtlərin və sosial şəraitin rolu nədən ibarətdir?

Bu sual ilk baxışda bəlkə də sadə görünür, lakin onun həlli psixologiya elmi üçün nəzəri metodoloji əhəmiyyətə malikdir. Təsədüfi deyildir ki, həmin məsələ istər klassik, istərsə də müasir psixologiyanın aktual problemlərindən biri kimi müxtəlif istiqamətlərdə təhlil olunur. Psixologiya tarixinə nəzər salsaq bu sahədə bir-birinin əksini təşkil edən iki nəzəriyyənin inkişafın endogen və ekzogen nəzəriyyələrinin mövcud olduğunu görürük.

Endogen (yunanca endon - daxili, genus - mənşə deməkdir) nəzəriyyələr şəxsiyyətin inkişafını bioloji amillərlə əlaqələndirərək irsiyyətin roluna xüsusi əhəmiyyət verir. Ekzogen (yunanca exo - xarici deməkdir) nəzəriyyələrdə isə insan bir növ tabulyasiya (ağ lövhəyə) bənzədilir, şəxsiyyətin formalaşması ancaq sosial amillərin: mühit və tərbiyənin təsiri ilə izah olunur. Şəxsiyyətin

ictimailəşməsi (sosializasiyası) haqqındakı müasir nəzəriyyələrini də mahiyyət etibarilə ekzogen nəzəriyyələr sırasına aid etmək lazımdır. Tanış olduğumuz nəzəriyyələrin hər ikisi birterəflidir və yanlış metodoloji prinsiplərə əsaslanır. Endogen nəzəriyyələr şəxsiyyətin inkişafı prosesini biolojişdirir, sosial amillərin rolunu inkar edir, ekzogen nəzəriyyələr isə, əksinə, bioloji amillərin rolunu bir növ inkar edir, həm də sosial amillərin rolunu mexaniki şəkildə şərh edir. Sosiogenetik nəzəriyyələr mühitin insana təsirlərini mütləqləşdirir, həm də mühiti dəyişməz mühit kimi nəzərdən keçirir. (3,s56)

Xarici ölkələrin müasir psixologiyasında insan şəxsiyyətində iki amilin - bioloji və sosial amillərin təsirilə formalaşan iki başlıca strukturu ayırd edən nəzəriyyələr əsas yer tutur. Onlar belə bir fikrə əsaslanırlar ki, insanın şəxsiyyəti «endopsixi» və «ekzopsixi» cəhətlərə bölünür.

Qavrama qabiliyyəti, təfəkkür və təxəyyülün xüsusiyyətləri, iradi səy, impulsivlik və i.a. kimi əlamətlər «endopsixikaya», şəxsiyyətin münasibətler sistemi və təcrübəsi, yeni maraqlar, meylləri, idealları, üstünlük təşkil edən hissləri, təşəkkül etmiş bilikləri və i. a. isə «ekzopsixikaya» daxildir. Sosial amillə müəyyən edilən «ekzopsixikanın» əksinə olaraq, təbii əsas malik olan «endopsixika» bioloji cəhətlə şərtlənir. Məsələnin belə qoyuluşu doğrudurmu? Başlıca cəhət şəxsiyyətin strukturunda bioloji və sosial amillərin nəzərə alınması-bəyində deyil, onların qarşılıqlı münasibətinin necə başa düşülməsindədir. İki amil nəzəriyyəsi, hər şeydən əvvəl, ona görə sehvidir ki, o, sosial və bioloji olam, mühiti və bioloji təşkili, «endopsixikanın» Ve «ekzopsixikanın» mexaniki suretdə bir-birinə qarşı qoyur.

Əslində isə belə zahiri mexaniki qarşılaşdırma faydasızdır və şəxsiyyətin strukturunu başa düşmək üçün heç nə vermir. Lakin şəxsiyyətin forma-aşmasında və quruluşunda təbii və sosial amillər probleminə başqa cür də yanaşmaq mümkündür. Bu məsələni bir tədqiqatın materialları əsasında aydınlaşdırırıq. (4,s25)

Söhbət cərrahiyyə yolu ilə cinsi dəyişdirilmiş 28 xəstə haqqında gedir. Onlardan ən kiçiyinin 16, böyüyünün isə 32 yaşı var idi. 12 nəfərin cinsi qadın-cinsindən kişi cinsinə, 18 nəfərin isə, əksinə, kişi cinsindən qadın cinsinə dəyişdirilmişdir. (Elmi ədəbiyyatda bu fenomene transseksualizm deyilir.)

Transseksualizm mürəkkəb hadisədir. Bu onunla bağlıdır ki, ana bətnində uşağın müvafiq orqanları hər hansı bir xəstəlik nəticəsində düzgün formalaşmır. Belə uşaqlar doğulanda, təbii ki, onların cinsini düzgün müəyyən edə bilmirlər. Ona, tutaq ki, oğlan adı qoyur, oğlan kimi tərbiyə edirlər. Müəyyən yaşdan sonra isə məlum olur ki, o, oğlan deyil, qız imiş: bədəni oğlan bədəni tipində deyil, qız bədəni tipində inkişaf etməyə başlayır, onda qıza məxsus tələbatlar və s. əmələ gəlir. Ətrafdakı adamların ona münasibəti tədricən dəyişilir: qızlar onunla oynamaq istəmir, oğlanlar ələ salır, yaşlıların həresi bir söz deyir. Uşağın yaşı artdıqca, vəziyyəti daha da çətinləşir. Yeniyetməlik yaşı dövründən etibarən bu faciəli situasiyanın acı nəticələri xüsusilə aydın hiss edilir. Məhz buna görə də belə uşaqların cərrahiyyə yolu ilə cinsinin dəyişdirilməsi son dərəcə humanist tədbir kimi qiymətləndirilməlidir. Xəstələrin özləri də «faciəli» situasiyadan çıxmağın yeganə yolunu çox vaxt cinsin dəyişdirilməsində görürlər.

Bu faktların təhlili əsasında biz hansı nəticəni çıxara bilərik? Hər şeydən əvvəl, belə bir cəhət diqqəti cəlb edir ki, təbii, üzvi cəhətlər və əlamətlər şəxsiyyətin strukturuna onun sosial cəhətdən şərtlənən elementləri kimi mövcuddur. Təbii (anatomik, fizioloji və digər keyfiyyətlər) və sosial cəhətlər şəxsiyyətin strukturunda vəhdət təşkil edir və mexaniki suretdə bir-birinə qarşı qoyula bil-mez. Tanış olduğumuz tədqiqatda bunu sübut edən çoxlu faktlar vardır. Bir anlığa təsəvvür edək ki, haqqında danışdığımız xəstələr-dən hər hansı biri lap kiçik yaşlarında heyvanlar içərisinə düşsəydi, oğlan və ya qıza oxşamadığım başa düşə bilərdimi? (5,s47)

Qetiyyəni yox? Halbuki o, normal uşaqlar içərisində kişi və ya qadın etalonlarına yiyələndikcə, özünün «atipikliyi», mənsub olduğu cinsə oxşamadığını tədricən hiss edir. Adamlar ondan kişi (və ya qadın) kimi hərəkət etməyi gözləyir, o isə belə hərəkət edə bil-mir və müxtəlif yollarla öz qüsurlarını gizlətməyə çalışır. Başqa sözlə, xəstə uşaqlar «xəstə» olduqları

ancaq lazımı sosial şərait-de onlarla həmyaşıdları arasında müəyyən fərqlərin meydana çıx-dığı andan etibaren başa düşürlər. Bu şəraitdə ətrafdakı adamlar onlara oğlan və ya qız kimi deyil, qız (və ya oğlan) kimi yanaşırlar. Xəstə uşaqlarda bu şəraitdə elə özünəməxsus psixoloji xüsusiyyətlər əmələ gəlir ki, onları göstərilən səbəblərə görə ne «endopsixika», nə də «ekzopsixika» kateqoriyasına daxil etmək olmaz.

A. S. Makarenko «Validəyilər üçün kitab» əsərində, bu faktların psixoloji təhlilini vermişdir. O göstərirdi ki, tərbiyə, sözün ən geniş mənada ictimai prosesdir. Her şey: adamlar da, cisimlər də, hadisələr də tərbiyə edir lakin hər şeydən əvvəl və daha çox adamlar tərbiyə edir. Onlardan valideynlər və pedaqoqlar birinci yerdə dururlar. Uşaq ətrafdakı ailə ilə münasibətlərə girir; bu münasibətlərin hər biri dönmədən inkişaf edir, başqaları ilə uzlaşır, uşağın özünün fiziki və mənəvi inkişafı ilə əlaqədar olaraq mürəkkəbləşir. A. S. Makarenko yazırdı; Adama elə gəlir ki, bütün bu «qanışıqlıq» heç cür ölçüyə gəlmir, bununla belə, o hər an uşağın şəxsiyyətində müəyyən dəyişiklik yaradır. Bu inkişafa istiqamət vermək və onu idare etmək tərbiyəçinin vəzifəsidir. (6, s48)

A. S. Makarenko şəxsiyyətin formalaşması prosesini təhlil edərkən uşağın mühitlə münasibətləri sisteminə xüsusi diqqət yetirirdi. O, düzgün olaraq göstərirdi ki, uşağın ətrafdakı aləmlə münasibətləri təkcə mühitin özünün təsirləri ilə deyil, həm də uşağın gözüünün fiziki və mənəvi inkişafı ilə əlaqədar olaraq mürəkkəbləşir, yeni mənə çalarları kəsb edir.

Məsələnin belə qoyuluşunun prinsiplial əhəmiyyəti vardır. Ekzogenetik nəzəriyyələr mühitin uşağa təsirini, mütləqləşdirirlər. Onlar iddia edirdilər ki, mühit uşağın inkişafını özünə (mexaniki surətdə) müəyyən edir. Halbuki mühitin təsirləri uşağın özünün inkişaf səviyyəsində psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı olar aq dəyişir.

Uşaqların inkişaf səviyyəsindən. asılı olaraq mühitin eyni bir elementi onlara müxtəlif formalarda təsir gös-tərir. Müxtəlif inkişaf səviyyəsində olan iki uşaq hətta eyni şəraitdə böyüsələr belə, onu eyni şəkildə başa düşməzlər; deməli, mühit onlar üçün eyni mənə kəsb etmir, bu zəmində də uşaqlar «ətrafdakı mühit» arasında özünəməxsus münasibət əmələ gəlir.

Beləliklə də aydın olur ki, həyat şəraiti uşağa bilavasitə deyil, dolaylı yolla - uşağın həyat şəraitinə münasibətindən asılı olaraq təsir göstərir. Məşhur sovet psixoloqu L. S. Vıqotski bu faktları təhlil etmək üçün elmə yeni anlayış - «sosial inkişaf şəraiti» anlayışını daxil etdi.

Sosial inkişaf şəraiti anlayışının evristik əhəmiyyəti böyükdür. Bu, hər şeydən əvvəl, onunla bağlıdır ki, yeni anlayış inkişafın daxli və xarici şərtlərini qarşılıqlı əlaqədə təhlil etmək, müvafiq yaş dövrünün tipik xüsusiyyətlərini, aydınlaşdırmaq, keyfiyyətə yeni əmələ gələn xüsusiyyətləri müəyyən etmək irnkanı verir.

Şəxsiyyətin sosial inkişaf şəraitini necə müəyyən etmək olar? Bu zaman hansı məsələlərə xüsusi diqqət yetirmək zəruridir?

Sosial inkişaf şəraitini təhlil etmək üçün uşağın ailədə və kollektivdə yaşadığı faktik yeri, onun öz mövqeyinə münasibətini, ətrafdakı adamlarla qarşılıqlı münasibətlərinin xüsusiyyətlərini və fəaliyyətinin xarakterini aydınlaşdırmaq lazımdır. Son zamanlar psixologiyada uşağın sosial inkişaf şəraitini xarakterizə edərkən psixoloji meyarlarla yanaşı demoqrafik amillərin də rolunu nəzərə alırlar. (7, s65)

Şəxsiyyət və fəaliyyət

Qarşıya sual çıxır: ferd ictimai münasibətləri necə (hansı yol; və vasitələrlə) mənimsəyir?

Şəxsiyyətin formalaşması prosesi vasitəli xarakter daşıyır. Ferd, ictimai münasibətləri öz-özünə deyil, ancaq özünün aktiv fəaliyyəti vasitəsilə mənimsəyir. Bu nöqtəyə nəzərdən fəaliyyətin şəxsiyyətin formalaşmasının əsas şərtlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Fəaliyyətin müxtəlif növləri vardır. uşağın dövründən gənçlik yaş dövrünə qədər aşağıdakı fəaliyyət növlərinə daha çox təsadüf olunur (D. B. Elkonin və b.):

- a) vasitəsiz emosional ünsiyyət;
- b) əşyavi-manipulyativ fəaliyyət; v) rollu oyunlar; q) telim fəaliyyəti;
- d) intim-şəxsi ünsiyyət (ünsiyyət fəaliyyəti);

e) tədris-peşə fəaliyyəti.

f) Vəsətəzemosionalünsiyyət çağanınanası ilə özüneməxsus dialoqudur. Uşaq anasının ağışında b/unu sakit aparr, onun nəvazişini duyur, ətrini hiss edir və bundan xoşhallanır. Bu hiss bioloji cəhətdən qarşılıqlıdır. Ana doğma övladını əmizdirərkən fərəh hissi keçirir, körpəsinə məhəbbəti daha da möhkəmlənir. Əmzikli ananın emosional vəziyyəti isə öz növbəsində uşağın inkişafına təsir göstərir.(9,s59)

Əşyavimani pulyativfəaliyyət proseslərdə dəuşaq şeyləri söke-söke, bu yandan o yana sürüye-sürüye, bırırrinə calaya-calaya onlann xasselərini derk edir.

Rolluoyunarisə mahiyyət etibarile insan münasibətlərinin mənimsənilməsi prosesidir. Bu haqda aydın təsəvvür etmək üçün psixologiyada təsvir olunmuş maraqlı bir fəku qeyd etmək kifayətdir: uşaqlar heyvanxanaya apand, heyvanların həyatı ilə tanış etdilər. Tərbiyəçilər belə güman edirdilər ki, uşaqlar ekskursiyadan qayıdan kimi heyvanxana mövzusunda maraqlı oyunlar oynayacaqlar. Lakin nə qədər təəccüblü oisa da onlar ekskursiyadan sonra həmin mövzuda heç bir oyun oynamadılar, öz-lərinin adi işləri ilə məşğul oldular.(7,s24)

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov .Ə.S ,Əlizadə Ə.Ə, sosial –psixologiya , Bakı :qapp-poliqraf,2003.
2. Bayramov .Ə.S ,Əlizadə Ə.Ə, psixologiya , Bakı :çinar-çap, 2006.
3. Bayramov .Ə.S, etnik psixologiya .Bakı:2001.
4. Əlizadə Ə.Ə, yeni pedaqoji təfəkkür,Bakı:2001.
5. Əlizadə Ə.Ə, Azərbaycan etnopsixologiyasına giriş ,Bakı:2003.
6. Bayramov .Ə.S ,Əlizadə Ə.Ə, sosial –psixologiyanın aktual məsələləri, Bakı: 2002
7. Qədirov Ə.Ə. məmmədov İ.n . yaş psixologiyası, Bakı : 1986.
8. Əlizadə Ə.Ə. müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri .Bakı: ozan , 1998

BEHRUZ ELMAMUZ İMAMVERDİ OĞLU

(Department of consultation, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University,Parsabad Moghan,Iran)

MƏRYƏM ELMAMUZ İMAMVERDİ QIZI

(Department of consultation, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University,Parsabad Moghan,Iran)

FƏHİMƏ QURBANƏLİZADƏ QURBAN QIZI

(Department of teacher the consultation, Parsabad Moghan Branch, Islamic Azad University,ParsabadMoghan,Iran)

ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAFININ İLKİN TƏBİİ ŞƏRTLƏRİ VƏ SOSIAL ŞƏRAITI

In the article valour, factor and level two important success and idea of opposite affection emphasison the success discussion .In the article discussion experimentation the process man opposite objective exact . there arefora the objective exact of assistant result . In the article idea and theories philosophers or scientists station doyen the similar A. S. Makarenko,L. S. Viqotski important .

БАХРУЗ ЭЛЬМАМУЗ ИМАМВЕРДИ ОГЛУ
(кафедра консультаций, Парсабад, Муганский филиал
университета Азад Ислам, Парсабад Моган, Иран)
ФАИМА КУРБАНАЛИЗАДЕ КУРБАН КЫЗЫ,
преподаватель кафедры консультаций, Парсабад,
Муганский филиал университета Азад Ислам, Парсабад, Мугань, Иран)
МАРЬЯМ ЭЛЬМАМУЗ ИМАМВЕРДИ КЫЗЫ,
отдел консультаций, Парсабад, Муганский филиал
университета Азад Ислам, Парсабад Мугань, Иран)

ПРИРОДНЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматриваются первичные природные и социальные условия, необходимые для формирования личности. В частности, делается упор на роли характера и темперамента, а также природных условий, в которых проходит личность свои этапы социализации. Выводы и заключения делаются также с учетом исследований, проведенных такими выдающимися исследователями, как С.Макаренко, Л.С.Выготский и т.д.

Rəyçilər: p.ü.f.d. R.Cabbarov, t.e.d. N.M.Mikayılov

BDU-nun «Psixologiya» kafedrasının 19 mart 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 08)